

ФІЗИЧНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 504.54(477.64)

Валерій ЛИСЕНКО, Юлія ЧЕБАНОВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАТУРАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ КОМПЛЕКСІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті відтворено сучасну структуру ландшафтних комплексів Запорізької області. Найбільш затребуваними з позицій оптимізації раціонального природокористування є ландшафтні області і морфологічні одиниці рівня місцевостей в їх межах. У межах Запорізької області виділено і описано сім ландшафтних областей: Приазовсько-височинна, Південнодніпровська схилово-височинна, Кінсько-Ялинська низовинна, Приазовська низовинна, Дніпровсько-Молочанська низинна, Західно-Приазовська схилово-височинна та Присивасько-Приазовська низинна.

Ключові слова: *натуральні ландшафтні комплекси, Запорізька область, структура ландшафтів, морфологічні одиниці ландшафтів, природокористування.*

Постановка проблеми. Виявлення структури і ландшафтних особливостей території Запорізької області, речовинно-енергетичних зв'язків між сусідніми ландшафтами, конфігурації і властивостей ландшафтних кордонів зумовлене необхідністю вирішення прикладних проблем, зокрема оптимізації природокористування конкретної території.

Аналіз відомих досліджень. Про важливість дослідження особливостей регіонального природокористування на ландшафтній основі свідчать численні праці науковців-природодослідників С.А. Генсірука, М.Ф. Реймерса, К.Г. Гофмана, Я.Б. Олійника, С.І. Дорогунцова, М.І. Долішнього, Ю.І. Пітюренка, М.А. Хвесика, В.М. Трегобчука, Ю.Ю. Туниці, В.С. Жекуліна, О.О.Мінца, П.Г. Шищенка, М.Д. Гродзинського, М.Г. Ігнатенка та ін. Проте, в сучасних умовах розвитку природи, соціуму і економіки в Україні та її регіонах ці питання постійно залишаються актуальними, потребують подальшого вивчення з першочерговим завданням щодо формулювання пропозицій з організації раціонального природокористування із врахуванням регіональних особливостей території та впровадження поетапної системи управління ними.

Мета роботи – обґрунтування загальної структури і ландшафтних особливостей натуральних ландшафтних комплексів Запорізької області.

Виклад основного матеріалу. У нинішніх межах Запорізької області незмінених або неперетворених ландшафтів фактично не залишилося – у більшій чи меншій мірі вони зазнали прямого або опосередкованого антропогенного впливу. Внаслідок цього в адміністративних межах Запорізької області натуральні ландшафтні комплекси з умовно природним станом збереглися лише на окремих, переважно невеликих ділянках, непридатних для сільськогосподарського, промислового чи рекреаційного використання – степових крутосхи-

лах річкових долин і балок, літоральній смузі Азовського моря, у подах. У зв'язку з цим натуральні ландшафти Запорізької області тут охарактеризовані в умовно відтвореному вигляді – так, як вони описуються у науковій літературі і зображуються на ландшафтних картах..

Ландшафтна структура Запорізької області представлена єдністю територіальних утворень рівнинного класу ландшафтів. Ландшафтний структурний поділ території зумовлює виділення в її межах ряду ландшафтних комплексів суші. Цей поділ урізноманітнюється численними прибережними (прирічкові, приморські) та аквально-ландшафтними комплексами Азовського моря з його лиманами і затоками, Каховського водосховища, інших водосховищ, ставків та річкових русел. Усі вони поєднуються системою зв'язків і відношень, утворюють єдиний «ландшафтний простір» [2]. Його різноманіття та особливості спричинені різними характеристиками і типами взаємодії основних ландшафтовірних чинників – геологічної основи, рельєфу, клімату, ґрунтів, води, рослинності та живих організмів.

Внаслідок цього сформувалася система натуральних ландшафтних комплексів з унікальним і неповторним у просторі ландшафтним рисунком. Його основу становлять каркасні лінії рельєфу (Приазовська височина, Причорноморська та Приазовська низовини), річкових русел (Дніпро, Молочна, Берда та ін.), берегової лінії Азовського моря та Каховського водосховища. Ландшафтну конфігурацію ускладнюють особливості природно-кліматичних умов території, які спричинили поширення в межах досліджуваної території степових ландшафтів з підзональними північностеповими, середньостеповими і сухостеповими комплексами.

Більш детальний аналіз ландшафтної структури показав, що ієрархічно ландшафтні

комплекси північно-західної частини Запорізької області належать до Дністровсько-Дніпровського північностепового краю, Лівобережно-Дніпровсько-Приазовського північностепового краю (північна та східна частини території), Причорноморського середньостепового краю (західна, центральна і південно-східна частини території), Причорноморсько-Приазовського сухостепового краю (крайній південь території Запорізької області). У їх межах виділені відповідні їм за властивостями ландшафтні області і конкретні натуральні ландшафтні комплекси (рис. 1).

Основними індикаторами натуральності північностепових ландшафтних комплексів виступають різнотравно-типчакково-ковилові і різнотравно-ковилові степи на чорноземах звичайних, для середньостепових ландшафтів – типчакково-ковилова степова рослинність на чорноземах південних, а для південностепових – полиново-злакова розріджена рослинність на темно-каштанових ґрунтах. Але фактично ця рослинність збереглася лише на незручних для обробки землях (на близько 5% від загальної площі області). Тобто фактично усі плакорні землі розорані. Типові північні підзональні степи залишилися на вузьких межиріччях, галофітні їх варіації – на південних і південно-західних схилах ерозійної мережі, петрофітні – на відслоненнях або в місцях близького залягання кристалічних порід. У північностеповій підзоні подекуди на схилах балок і річкових долин зустрічаються байрачні і пристінні ліси, які в інших підзонах Степу зростають тільки по їх днищах [5].

У середньостеповій підзоні з-за більшого дефіциту вологи, меншої продуктивності рослинного покриву та інтенсивнішою мінералізацією рослинних залишок сформувалися менш потужні малогумусні південні чорноземи, з високою потенційною родючістю. Ландшафтна структура порівняно однорідна. Її регіональні відміни пов'язані зі схилово-височинними та низовинними ландшафтами, їх річково-долинним та балково-яружним розчленуванням, певною зміною біокліматичних умов з заходу на схід.

Сухий степ є найнижчий у гіпсометричному відношенні. Характеризується значною посушливістю, пануванням полиново-злакової рослинності на темно-каштанових і каштанових ґрунтах. Поєднання окремих критичних кліматичних факторів, вихід на морське узбережжя сприяє формуванню строкатої ландшафтної структури.

Більш дрібний поділ натуральних ландшафтів дає можливість визначити ландшафтні

краї, області, райони та морфологічну структуру кожного ландшафту, яка складається з місцевостей, урочищ і фацій. Їх виокремлення пов'язане з неоднорідністю рельєфу земної поверхні, різним ступенем ґрунтового зволоження, різною кількістю отриманого сонячного тепла, різними рослинними угрупованнями. Найбільш затребуваними з позицій оптимізації раціонального природокористування є ландшафтні області і морфологічні одиниці рівня місцевостей в їх межах – вододільні, плакорні, привододільних схилів, схилово-терасові, заплавні. Саме рівень ландшафтної області відображає характер внутрішньозональної ландшафтної диференціації, врахування якої необхідне при обґрунтуванні регіональних схем оптимізації природокористування [3].

Гіпсометрично найвищі ландшафти в межах Запорізької області представлені Приазовською височинною ландшафтною областю. Своєю конфігурацією вона повторює обриси Приазовського виступу Українського кристалічного щита. Близьке залягання кристалічних порід Приазовського масиву Українського кристалічного щита, часті виходи гранітів і гранітоїдів на денну поверхню, глибоко врзані в кристалічний фундамент яружно-балкові комплекси сприяли найбільшому збереженню натуральних ландшафтів завдяки меншому антропогенному навантаженню на них [5].

Осьова частина ландшафтної області шириною до 30 км високо піднята, прилеглі до неї ландшафти теж слід вважати височинними, особливо її південні і південно-східні схили. У зв'язку з високим гіпсометричним положенням та переважанням схилових місцевостей ерозійні комплекси розвинені добре і відносяться до крутосхилівих. Північні і північно-західні схили більш пологі, однак також ерозійно активні.

Особливістю ландшафтів є близьке залягання і часті виходи докембрійських кристалічних порід на поверхню у вигляді останців. Крім цього, тут більше атмосферне зволоження через більші абсолютні висоти, значні теплові ресурси. Наслідком цього є формування і розвиток останцево-привододільних, привододільних хвилястих, яружно-балкових, придолинних, річково-терасових і заплавних місцевостей.

Останцево-привододільні місцевості займають незначні площі і є найбільш збереженими у природному стані. Це пов'язано з близьким заляганням і частими виходами гранітів на поверхню. Ґрунти сформовані на матеріалі підніжжя останців (дресва, дрібний щебінь) і малопотужних

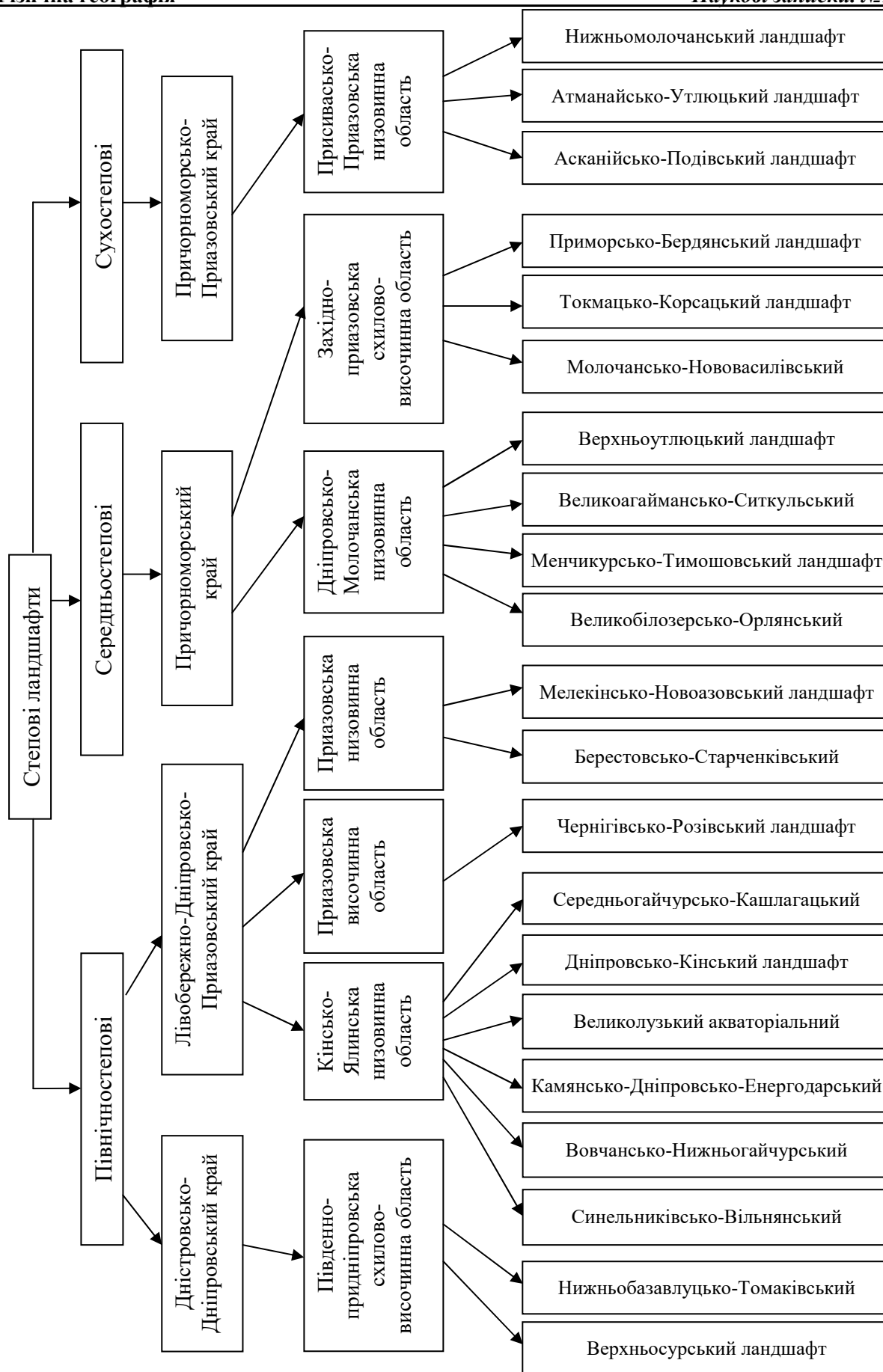

Рисунок 1 - Структура натуральних ландшафтів Запорізької області (складено автором за [1])

лесоподібних суглинках. Ґрунтовий покрив представлений переважно різною мірою змитими різновидами чорноземів звичайного і південного на лесових породах [4]. У днищах балок поширені намиті різновиди чорноземних та лучних ґрунтів [6].

Привододільні хвилясті місцевості є найбільш поширеними на Приазовській височині (до 50-60% площі). Хвилясті риси їм надає успадкована лесовим покривом нерівність кристалічного фундаменту та інтенсивні процеси лінійної і площинної ерозії. Плоскі ділянки фактично відсутні, більшість поверхонь – пологопохилі. Поширені верхів'я ерозійної мережі (улоговини і вибалки), де беруть початок більшість приазовських річок (Молочна, Берда, Кальчик, Кальміус, Обитічна, Лозуватка) та річок басейну Дніпра (Кінська, Вовча, Гайчур та ін.). Натуральна пірійно-кострицево-ковилова рослинність тут збереглася фрагментарно через суцільне розорювання.

Яружно-балкові місцевості займають до 40% площі височини. На південних і південно-східних схилах височини глибина ерозійного врізу сягає 80 м, а стрімкість схилів – до 90° [6]. Північні і північно-західні схили розчленовані менше, але інтенсивність яроутворення вища. На схилах ярів і балок переважають різної міри змиті чорноземні ґрунти, а в їх днищах – намиті і лучні різновиди.

Придолинні місцевості поширені у місцях переходу яружно-балкової мережі у річкову. Характерною їх особливістю є упоперексхилова смугастість: на схилі виокремлюються три смуги – верхня, середня і нижня. Верхня розташована у верхній частині схилу нижче бровки і характеризується високим ступенем змитості, фактичною відсутністю ґрунтового покриву, розрідженою рослинністю. Середня – зі скельними виходами та ерозійними борознами, вкритими заростями терену, глоду і трав'янистими петрофітами. Ґрунти сильно змиті. Нижня частина – переважно акумулятивна, з намитими ґрунтами, більшою кількістю вологи і різнотравною рослинністю. Придолинні місцевості використовують у якості низькопродуктивних пасовищ.

Річково-терасові місцевості зустрічаються уздовж річкових русел у вигляді вузьких (до 300 м) смуг перших-других надзаплавних терас. Характеризуються високородючими ґрунтами з переважанням зональних їх типів. Власне тераси використовують у інтенсивному землеробстві, а їх схили – для випасу.

Заплавні місцевості фактично відсутні, оскільки долини річок глибоко врізані і вузькі.

Багато заплавних територій затоплені внаслідок створення мережі ставків і водосховищ як накопичувачів води і для риборозведення. Там, де високі заплавні ділянки збереглися, їх використовують як високопродуктивні пасовища, а низькі – як сіножаті.

Інтенсивні зміни ландшафтів Приазовської височинної ландшафтної області відбуваються внаслідок процесів лінійного і площинного змиву, антропогенного впливу (зарегулювання стоку, розорювання схилів та узбережжя річок).

Південнопридніпровська схилово-височинна ландшафтна область розташована в правобережній частині адміністративної території Запорізької області. В цих межах поширені рівнинні місцевості підвищених вододілів, горбисті і хвилясті, схилі ерозійні і скелясті, яружно-балкові і долинно-балкові, надзаплавно-терасові, заплавні.

Рівнинно-хвилясті місцевості підвищених вододілів займають незначні площі межиріччя річок Томаківки та Дніпра. Вони є фоновими та автономними, характеризуючи всю ландшафтну область як цілісну ландшафтну єдність. Цілісність підкреслюється єдиним типом поєднання урочищ – власне привододільних, делювіально-схилових і улоговинних.

Схилі горбисті і хвилясті місцевості припіднятої привододільно-хвилястої рівнинної поверхні ландшафтної області посічені численними короткими балками, глибоко (до 80 м) врізаними в западини та поверхню докембрійського фундаменту. [7].

Схилі місцевості обмежено придатні для ведення господарської діяльності у зв'язку з високою вірогідністю прояву ерозійних та дефляційних процесів. Тому інтенсивне землекористування у їх межах буде нераціональним.

Скелясті місцевості поширені у межах виходів або близького залягання кристалічних порід щита – на схилах, у днищах ерозійних форм. Вони непридатні для ведення сільського господарства взагалі.

Надзаплавно-терасові місцевості займають незначні площі на південь від м. Запоріжжя, в долині річки Дніпро. Тут розвинені ділянки трьох-п'яти рівнів надзаплавних терас, нерідко погано виражених і нерозчленованих [6].

Заплавні місцевості складаються з урочищ високих та низьких заплав, днищ великих балок. Високі заплави представлені плоскими сегментоподібними ділянками з супіщаними і суглинистими наносними лучно-чорноземоподібними ґрунтами високої родючості.

Ґрунтовий покрив ландшафтної області

представлений чорноземами звичайними середньогумусними на лесоподібних суглинках важкосуглинного та глинистого характеру, а в місцях близького залягання кристалічних порід – хрящуватими. В межах вододільних місцевостей поширені незмиті та слабозмиті чорноземи. Вміст гумусу в них коливається від 1,5 до 2,5%. Вони бідні поживними речовинами, зокрема на азот і фосфор. На покатах привододільних, прирічкових і прибалочних схилах стрімкістю 1-4°, а також на стрімких схилах (5-15° і більше) поширені середньо- та сильнозмиті ґрунти, частка яких сягає 30% від загальної площі угідь. На стрімких схилах ерозійні процеси відрізняються високою інтенсивністю. У межах заплавних місцевостей поширені переважно чорноземи лучні легкосуглинністі. На схилово-терасових місцевостях переважають чорноземи супіщані, піщані і легкосуглинністі.

Кінсько-Ялинська низовинна ландшафтна область розташована на лівобережжі Дніпра, у північній та північно-східній частинах адміністративної області. Її особливістю є приуроченість до перехідної смуги від Дніпровсько-Донецької западини до Приазовського виступу Українського кристалічного щита. Антропогенний покрив сформований під впливом талих вод Дніпровського льодовика. Характерна наявність товщ продуктів вивітрювання древніх порід, винесених поверхневими водними потоками з Приазовської і Донецької височин. Відмінною рисою від інших ландшафтних областей є одноманітність ландшафтних комплексів у її межах.

Гіпсометрично вона розташована нижче за вже розглянуті ландшафтні області. У її межах поширені привододільно-рівнинні, долинно-балкові, яружно-балкові, схиллові, схилово-терасові та заплавні місцевості.

Привододільно-рівнинні місцевості займають найбільшу площу (до 55% території) [7]. Для них характерний плоско-похилий рельєф з розвиненими середньо- і малогумусними звичайними чорноземами, сформованими під пирійно-кострово-ковиловою і різнотравною рослинністю північного степу.

Надзаплавно-терасові місцевості за особливостями рельєфу, ґрунтовим та рослинним покривом подібні до привододільно-рівнинних за винятком водно-льодовикової основи терасових відкладів, вищої гумусності та кращої зволоженості терасових ґрунтів. Вони інтенсивно використовуються у сільському господарстві.

Долинно-балкові місцевості займають до 20% території. Поширена переважно площин-

на ерозія, лінійна – тільки на випуклих крутих схилах балок з проявом коротких нерозгалужених ярів. Схили річкових долин і балок широкі, пологі, стрімкістю до 6°. Більшість їх поверхні використовується під інтенсивне сільськогосподарське виробництво.

Яружно-балкові місцевості найбільше поширені в межиріччях Дніпра, Самари, Вовчої і прилеглих до Дніпра та Каховського водосховища схилах. Незважаючи на те, що у межах вказаних місцевостей переважають змиті звичайні чорноземи малогумусні та малогумусні малопотужні, більшість з них розорані під сільськогосподарські культури.

Схиллові місцевості Приазовської височинної ландшафтної області зустрічаються ближче до річки Дніпро та поблизу Приазовської височини. У придніпровській смузі вони зустрічаються значними масивами внаслідок близького залягання кристалічних порід. Ґрунти на таких схилах бідні, а часто й взагалі відсутні, рослинність близька до натуральної – ксерофітна, петрофітна, ефемероїдна, чагарникова. У господарстві використовується переважно для випасу.

Серед надзаплавно-терасових місцевостей поширені боріві тераси на Дніпрі (ширина 5-10 км), Вовчої, Гайчура (2-5 км ширини). Їх рельєф горбисто-западинний, представлений піщаними пагорбами, котловинами, старичними озерами і заболоченими ділянками. Ґрунти – чорноземоподібні, на карбонатному субстраті. Рослинність лісова і піщано-стєпова розріджена.

Заплавні місцевості відрізняються найбільшою зволоженістю, поширенням дерново-глеєвих та лучно-чорноземних, часто засолеваних ґрунтів. Заплавні луки натеper використовують як натуральні кормові угіддя, у найбільш вологих місцях – як сіножаті.

Приазовська низовинна ландшафтна область розташована на крайньому південному сході адміністративної Запорізької області і займає незначну її частину. Представлена Мелекінсько-Новоазовським ландшафтним районом. Простягається смугою до 10 км уздовж Азовського моря, починаючи з лівобережжя р. Берда і до адміністративного кордону з Донецькою областю.

Гіпсометрично територія нижча за вже охарактеризовані ландшафтні області. Характерною ознакою її ландшафтів є рівнинність території, яка обумовлена поширенням пластової основи з неогенових вапняків, з пологим регіональним похилом на південь, у бік Азовського моря. Ерозійна розчленованість незначна, вододіли мають плоскі поверхні.

Приморське розташування ландшафтної області урізноманітнює ландшафтні місцевості в її межах. Крім вододільних, ерозійно-балкових, придолинно-схилових, річково-терасових та заплавних тут розвинені місцевості древніх морських терас та абразійно-яружно-осипні місцевості стрімких приморських схилів.

Привододільні місцевості займають більшу частину площі, представлені плоскими чи слабохвилястими територіями. Звичайні чорноземні малогумусні ґрунти тут мають високу потенційну родючість. Однак сільськогосподарська діяльність у їх межах не розвинена, оскільки на цих землях розміщений великий військовий полігон.

Ерозійно-балкові місцевості (20-30% площі) спряжені з при вододільними, але абсолютні відмітки у них нижчі. Тут спостерігаються відслонення “напівскельних вапняків” переважно понтичного ярусу. Вапнякові відслонення утворюють середню смугу схилових геокомплексів і часто охоплюють нижні частини схилів балок [6]. В урочищах делювіальних схилів, по схилах улоговин і балок поширені ґрунти різного ступеню змитості, у днищах – намиті ґрунти.

Річково-терасові місцевості розвинені по долині Берди. В їх межах ґрунтовий та рослинний покрив деградовані внаслідок інтенсивної господарської діяльності (на плоских поверхнях – рілля, на схилах терас - перевипас).

Заплавні місцевості розвинені у долині річки Берди. Ширина заплави до 2 км. Її значна заболоченість і щільний покрив лучно-болотної рослинності сприяли високому рівню збереженості ландшафтів та підтриманню значного біологічного різноманіття. Натепер заплава Берди є складовою Приазовського національного природного парку з різними природоохоронними режимами.

Місцевості давніх морських терас за ландшафтними особливостями близькі до місцевостей привододільних схилів. Представлена ділянкою молодого плакору, в межах якого морські відклади перекриті лесовою товщею.

Абразійно-яружно-осипні місцевості стрімких приморських схилів тягнуться вузькою прибережною смугою уздовж Азовського моря. Їх формування обумовлене абразійною хвилеприбійною діяльністю і складом гірських порід берега.

Дніпровсько-Молочанська низинна ландшафтна область розташована в центральній частині адміністративної Запорізької області, у межиріччі Дніпра та Молочної. Особливістю ландшафтів є плоскорівнинність

території, безстічність її центральної частини, приуроченість до різних басейнів стоку (північна частина – Чорного моря, південна – Азовського) і значне поширення степових подів і подоподібних понижень. У її межах домінують межирічні плакорні місцевості з западинами та подами, місцевості подово-роздолових межирічних рівнин, зустрічаються яружно-балкові та місцевості придолинних схилів.

Межирічні плакорні місцевості з поширеними чорноземними ґрунтами найвищого бонітету фактично суцільно розорані (понад 96% ріллі) під вирощування продукції рослинництва. Ґрунтовий покрив видозмінений інтенсивною зрошувальною меліорацією. Натуральна типчакково-ковилова рослинність плакорів фактично вся змінена сільськогосподарськими культурами.

Місцевості подово-роздолових межирічних рівнин є характерною рисою Дніпровсько-Молочанського межиріччя. Вони поширені у центральній безстічній частині і частково-у південній. Складаються з подів, подоподібних понижень і розлогих неглибоких балок – роздолів. Територія характеризується найвищим ступенем антропогенної перетвореності.

Яружно-балкові місцевості поширені на півночі і приурочені до долинних схилів Каховського водосховища. Властивим для них є наявність відслонень неогенових вапняків, пісковиків, мергелів, пісків. Це насамперед породи понтичного ярусу, які частково перебиваються червоно-бурими глинами і лесовими породами. Ґрунтовий покрив представлений чорноземами звичайними малогумусними на лесових відкладах [6].

Місцевість придолинних схилів поширена на півдні, у місцях переходу безстічної області у стічну. Представлені верхів'ями водозбірних басейнів річок Великий Утлюк, Малий Утлюк, Ташенак і ряду балок. Загальний похил поверхні – на південь, у цьому ж напрямку відбувається розвиток річкових долин. Диференціація ґрунтового покриву значна, оскільки серед підзональних південних чорноземів зустрічаються плями темно-каштанових ґрунтів.

Західно-Приазовська схилово-височинна ландшафтна область простягається широкою (до 40-50 км) смугою, облямовуючи Приазовську височину з заходу і півдня. Займає західні, південно-західні і південні її схили, включно з середніми течіями Молочної та її приток, Корсака, Лозуватки, Обитічної і частково – Берди. Характерною рисою території є переважання схилових поверхонь з багатьма ерозійними формами як каналами поверх-

невого стоку, домінування південних чорноземів під типчакково-ковиловою рослинністю, яка збереглася на схилах ерозійної мережі (річкових долин і балок). У її ландшафтній структурі представлені південностепові аналоги усіх місцевостей – останцево-привододільних, привододільно-хвилястих, яружно-балкових, балково-долинних, ерозійно-схилових, річково-терасові, заплавні. Вихід до Азовського моря урізноманітнює ландшафтну структуру місцевостями морських терас, абразійно-яружно-зсувовими та місцевостями сучасних морських рівнин.

Останцево-привододільні місцевості займають близько 6% поверхні ландшафтної області. Характеризується близьким заляганням кристалічних порід і малопотужним осадовим чохлам. Гранітні виходи представлені Корсак-Могилою та ін. на схилах пасом і могил розвинені щербенисто-гравійні змиті різновиди південних малогумусних чорноземних ґрунтів..

Привододільно-хвилясті місцевості розташовані навколо останцево-привододільних, облямовуючи їх ззовні. Займають близько 30% поверхні. Їх характерною рисою є успадкований від поверхні щита хвилястий рельєф, часто з близьким заляганням порід фундаменту (граніт чи вапняк). Тут формуються делювіальні схили і верхів'я ерозійної мережі.

Яружно-балкові місцевості поширені на 45% площі ландшафтної області. Вони представлені системою балок, поширених завдяки значній довжині схилів височини. Річки характеризуються стрімким падінням поздовжнього профілю і високою ерозійною здатністю. Характерними ґрунтами є чорноземи південні малогумусні і солонцюваті; на дні балкових комплексів – лучно-чорноземні солонцюваті ґрунти під лучно-галофільною рослинністю. Домінують середньо- та сильнозмиті ґрунти, а по днищах ерозійної мережі – намиті..

Яружно-балкові комплекси вниз по схилу поступово переходять у балково-долинні. Причиною цього є домінування бічної ерозії у нижній частині схилу порівняно з глибинною у верхній. Ерозійні форми набувають іншого вигляду – їх ширина стає більшою, схили – більш пологими, задерновані типчакково-ковиловою рослинністю. Використовуються місцевими жителями переважно у якості пасовищ.

Ерозійно-схилові місцевості поширені смугами незначної ширини (100-200 м) уздовж річкових долин. Характеризуються наявністю багатьох поперечних ерозійних борозен і коротких придолинних ярів. Чорноземні ґрунти переважно сильнозмиті і змиті, неповно

розвинуті, хрящуваті.

Річково-терасові місцевості розвинені по долинах річки Молочної, окремих ділянок річок Юшанли та Курошани, Корсака, Обитічної, Кільтичії, Берди. У більшості річок виділяються перша-друга надзаплавні тераси, а в Молочної – ще й третя-четверта та п'ята-шоста надзаплавні, часто нерозчленовані.

Заплавні місцевості поширені на всіх річках, але найбільше вони виражені у р. Молочної [4]. Тут ширина заплави сягає 4 км (на південь від Старобердянського лісу). Ґрунти лучно-чорноземні, солончакуваті. Засолення хлоридно-сульфатне. Рослинність лучно-степова та осоково-злакова, дуже змінена випасом та викошуванням. Частина поверхні заплави навколо населених пунктів та в їх межах розорана під городи, частина ріллі занедбана і покинута.

Місцевості приморських терас тягнуться смугою з абсолютними висотами 30-40 м уздовж узбережжя Азовського моря. Представлені низинною рівниною, де породи щита перекриті неогеновими морськими відкладами. Поміж плакорів – смуги ерозійного врізу, які дренують поверхню плакорів. Представлені долинами малих приазовських річок та елементами ерозійної мережі..

Місцевості сучасних морських рівнин представлені пляжами та акумулятивними косами. Їх ґрунтовий покрив розвинений слабо і представлений варіантами дернових ґрунтів з різним ступенем засолення..

Присивасько-Приазовська низинна ландшафтна область займає крайню південну і південно-західну частину адміністративної Запорізької області. В гіпсометричному відношенні це найнижча з поверхонь з похилом на південь, абсолютні відмітки якої коливаються в межах від 40-45 м у північній частині до 0 м - на півдні. Ландшафтна структура складається з місцевостей межирічних западинно-подових плакорів, подово-роздолових, ерозійно-балкових, річково-терасових, заплавних, приморських понижених плакорів, приморських берегових галогенних рівнин, приморських абразійних та приморських ерозійних

Межирічні западинно-подові плакорні місцевості поширені на 60% площі. Поширені на слабодренованих лесових рівнинах. Характерною їх ознакою є різною мірою засолені темно-каштанові солонцюваті ґрунти з високою потенційною родючістю, поширення степових блюдець і подів, малі амплітуди висот, значна посушливість клімату, розріджена посухостійка полиново-злакова рослинність..

Подово-роздолові ландшафтні місцевості

поширені на 15% площі. Характеризуються наявністю направленою стоку та інтенсивним ходом фізичних процесів у ґрунті. Вони відрізняються значним поширенням западин поверхні з мережею балок-роздолів, які разом з ерозійною мережею дренують територію.

Ерозійно-балкові ландшафтні місцевості відрізняють плавними обрисами рельєфу, малими амплітудами висот. Балки широкі і неглибокі, порівняно короткі. Рельєф сприяв їх активному використанню у сільськогосподарському виробництві, тому фактично всі вони за винятком перезволожених і засолених дниць розорані.

Річково-терасові місцевості найкраще виражені у пониззі річкової долини Молочної, на лівобережжі якої виокремлено до шести нерозчленованих надзаплавних терас. Окремі їх ділянки проявляються по лівому берегу р. Великий Утлюк в районі с. Давидівки. Усі вони розорані під сільськогосподарське виробництво.

Місцевості заплав займають незначні площі і виражені найкраще в долині Молочної, Великого та Малеого Утлюків, Ташенака. Ширина заплав незначна (100-200 м) окрім Молочної (до 5 км). Заплавні рівні не виражені. Головний напрям господарського використання заплавних територій – пасовищний, а також ставки для риборозведення.

Поряд з місцевостями приморських понижених плакорів розташовані приморські абразійні галогенні місцевості, подекуди чергуючись з ними. Вони представлені слаботиражними у рельєфі пологосхилливими балками і улоговинами з широкими засоленими днищами і делювіальними схилами з каштановими і лучно-каштановими сухостеповими солонцями.

Місцевості приморських берегових галогенних рівнин поширені у межах приморських кіс – Федотової з півостровом Бірючим, Пересипу, Степанівської. Тут поширені черепашково-піщані пересипи та острови зі слаборозвиненими дерновими і солончакуватими ґрунтами.

Висновки. Отже, склад і структура природних ландшафтів Запорізької області відповідають зональним рисам рівнинних степових ландшафтів з проявом північностепових, південностепових та сухостепових особливостей. Азональні властивості у їх межах пов'язані з різною мірою розвитку ерозійної та річкової мереж, відмінами у висотному положенні та різною віддаленістю від морської акваторії. Відмінності у структурі та особливостях функціонування природних ландшафтів є основою для оптимізації природокористування у їх межах.

Література:

1. Атлас Запорізької області. – К.: ГУГКК, 1997. – 48 с.
2. Байдіков І.А. Комплексне обґрунтування регіонального ландшафтного каркасу екомережі антропогенно змінених територій та акваторій. Автореф. дис. ... к.геогр.н. / 11.00.01. – К., 2011. – 20 с.
3. Гуцуляк Ю.Г. Класифікація ландшафтів для цілей типології земель // Економіка АПК. – 2009. - № 5. – С. 16-22.
4. Карта ґрунтів Української РСР / під ред. А. А. Щербини. – К.: ГУГКК, 1982
5. Петроченко В.І. Ландшафти Запорізької області: довідник для педагогічних працівників позашкільних та загальноосвітніх навчальних закладів. – Запоріжжя: КЗ «ЗОЦТКУМ» ЗОР, 2009. – 48 с.
6. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А.М. Маринич, В.М. Пащенко, П.Г. Шищенко. – К.: Наукова думка, 1985. – 224 с
7. Физико-географическое районирование Украинской ССР // Под ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1968. – 684 с.

References:

1. Atlas Zaporizkoi oblasti. – K.: HUNKK, 1997. – 48 s.
2. Baidikov I.A. Kompleksne obgruntuvannya rehionalnoho landshaftnoho karkasu ekomerezhi antropohenno zminenykh terytorii ta akvatorii. Avtoref. dys. ... k.heohr.n. / 11.00.01. – K., 2011. – 20 s.
3. Hutsuliak Yu.H. Klasyfikatsiia landshaftiv dlia tsilei typolohii zemel // Ekonomika APK. – 2009. - № 5. – S. 16-22.
4. Karta gruntiv Ukrainskoi RSR / pid red. A. A. Shcherbyny. – K.: HUNKK, 1982.
5. Petrochenko V.I. Landshafty Zaporizkoi oblasti: dovidnyk dlia pedahohichnykh pratsivnykiv pozashkilnykh ta zahalnoosvitnykh navchalnykh zakladiv. – Zaporizhzhia: KZ «ZOTsTKUM» ZOR, 2009. – 48 s.
6. Priroda Ukrainskoy SSR. Landshafty i fiziko-geograficheskoye rayonirovaniye / A.M. Marinich. V.M. Pashchenko. P.G. Shishchenko. – K.: Naukova dumka. 1985. – 224 s.
7. Fiziko-geograficheskoye rayonirovaniye Ukrainskoy SSR // Pod red. V.P. Popova. A.M. Marinicha. A.I. Lanko. – K.: Izd-vo Kiyev. un-ta. 1968. – 684 s.

Аннотация:

Валерий ЛЫСЕНКО, Юлия ЧЕБАНОВА. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАТУРАЛЬНЫХ ЛАНДШАФТНЫХ КОМПЛЕКСОВ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ.

Формирование современных ландшафтов Запорожской области произошло в голоценовый период. Во время голоцена влажные климатические фазы менялись довольно засушливыми, теплые – относительно холодными, но средние климатические показатели были близки к современным. Такие условия способствовали формированию степного зонального типа ландшафтов. Однако, в результате длительного воздействия на

ландшафты степей разнородных хозяйственных воздействий, связанных с нерациональным использованием их природного потенциала и увеличением антропогенного давления на природную среду, произошла трансформация натуральных ландшафтов и изменение их свойств. Результатом такого действия стало то, что площадь природных ландшафтов катастрофически сократилась. Запорожская область оказалась наиболее освоенной в хозяйственном отношении из всех областей Украины. Для дальнейшего изучения вопросов, относительно оптимизации природопользования территории региона, в статье воспроизведена современная структура ландшафтных комплексов области. Территория Запорожской области характеризуется равнинным классом и степным типом ландшафтов. Выделено три подтипа ландшафтов: северо-, средне- и сухо степные. Каждый подтип разделен на края. В пределах северо степного подтипа выделено Днестровско-Днепровский и Левобережно-Днепровско-Приазовский края. Средньостеповой подтип представлен Причерноморским краем, а сухостеповой – Причерноморско-Приазовским. Наиболее востребованными из позиций оптимизации рационального природопользования являются ландшафтные области и морфологические единицы уровня местностей в их пределах. Именно уровень ландшафтной области отражает характер внутризонального ландшафтной дифференциации. В пределах Запорожской области выделено и описано 7 ландшафтных областей: Приазовско-возвышенную, Южно-днепровскую склоново-возвышенную, Конско-Яльинскую низменную, Приазовскую низменную, Днепровско-Молочанскую низменную, Западно-Приазовскую склоново-возвышенную и Присивашско-Приазовскую низменную. Ландшафтная структура каждой из областей представлена характерными особенностями местностей.

Ключевые слова: натуральные ландшафтные комплексы, Запорожская область, структура ландшафтов, морфологические единицы ландшафтов, природопользование.

Abstract:

Valerij LYSENKO, Yulia CHEBANOVA. GENERAL CHARACTERISTICS OF NATURAL LANDSCAPE COMPLEXES OF ZAPORIZHIA REGION.

Formation of modern landscapes of Zaporizhzhya region occurred in the Holocene period. During the Holocene wet phase changing climate fairly arid, warm - rather cold, but the average climatic indicators were close to modern. These conditions contributed to the formation of steppe zonal type of landscape. However, due to prolonged exposure to diverse steppe landscapes economic impacts associated with mismanagement of their natural potential and increasing human pressure on the natural environment has been transformed natural landscapes and change their properties. The result of this action was that the area landscapes drastically reduced. Zaporizhzhya region was the most economically mastered in all regions of Ukraine.

To further study the issues to optimize environmental management of the region, the article reproduced a modern structure of landscapes area. The area characterized Zaporizhzhya region lowland class and type steppe landscapes. Three subtypes of landscapes: the north, middle and dry steppe. Each subtype is divided into land. Within North steppe subtype isolated Dniester-Dnieper and the Left-Bank Dnepr-Azov province. Medium steppe subtype is represented by the Black Sea margin, and dry steppe - Black sea-Azov. The most popular items on the optimization of environmental management are landscaped areas and areas of morphological units within them. That level reflects the nature of the landscape area inside the area landscape differentiation. Within the Zaporizhzhya region allocated 7 landscaped areas: highland Azov, highland-Dnieper south slope, Kinsko-Yalinska low-lying, low-lying Azov, the Dnieper-Molochansk low-lying, Western Azov-slope highland and lowland Prisivasko-Priazov. Landscape structure of each of the regions represented theme areas.

Consequently, the composition and structure of the natural landscapes of the Zaporizhzhya region correspond to the zonal features of plain steppe landscapes with the manifestation of north-steppe, southern-steppe and dry-steppe peculiarities. Azonal properties within their boundaries are associated with varying degrees of development of erosion and river networks, abandonment in high altitude and different distances from the marine area. Differences in the structure and features of the functioning of natural landscapes are the basis for optimizing the use of natural resources within them.

Key words: landscape structure, economic use of natural landscapes, Zaporizhzhya area, steppe, landscape areas, soil, optimization of nature use.

Надійшла 15.05.2018р.

УДК 911.52(476.2):504.61

Светлана АНДРУШКО

ФОРМИРОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕННЫХ ЛАНДШАФТОВ ГОМЕЛЬСКОГО ПОЛЕСЬЯ

В статье рассмотрены особенности хозяйственного освоения территории Гомельского Полесья от начальных этапов до современного периода посредством пространственного анализа системы расселения, изменения площади осваиваемых земель и лесистости территории. Определены тенденции изменения структуры землепользования с середины XIX и до конца XX века, проявившиеся в снижении площади естественных природных территорий и их замене сельскохозяйственными и застроенными землями.